

Madrid-Barcelona-Roma-Moscou. El PCE, l'eurocomunisme i la crisi del PSUC (1968-1978)*

Madrid-Barcelona-Rome-Moscow. The Spanish Communist Party, Eurocommunism and the crisis of the PSUC per *Giaime Pala*

RESUM:

Aquest article analitza tant el procés que portà el Partit Comunista d'Espanya a adoptar l'eurocomunisme com a ideari polític com el seu traumàtic impacte en el Partit Socialista Unificat de Catalunya. Un eurocomunisme que va emmarcar una política exterior ben delimitada i duta a terme per Santiago Carrillo amb l'objectiu de consolidar la posició del PCE/PSUC de cara al procés de transició a la democràcia a Espanya. És, doncs, dins d'aquest quadre que cal entendre la crítica de Carrillo del model soviètic, el seu acostament al Partit Comunista Italià i l'abandonament, el novembre de 1977, del leninisme com a principal referent ideològic per als comunistes espanyols: una política que la majoria de la direcció del PSUC rebutjarà el 1978 per no haver estat discutida i consensuada, donant inici a una fractura interna que acabarà amb la implosió del partit català en el Vè Congrés de 1981.

PARAULES CLAU:

Eurocomunisme, Partit Comunista d'Espanya, Partit Socialista Unificat de Catalunya, Partit Comunista de la Unió Soviètica, Partit Comunista Italià, Santiago Carrillo, Enrico Berlinguer, Guerra Freda, OTAN, Transició a la democràcia.

ABSTRACT:

This article analyses both the process which led the Spanish Communist Party (PCE) to embrace Eurocommunism and the dramatic impact this had on the associated Catalan Communist party, the PSUC. Euro-communism provided the framework for a well-defined foreign policy conducted by Santiago Carrillo with the aim of strengthening the position of the PCE/PSUC in the transition to democracy in Spain. It is this context that Carrillo's critique of the Soviet model, his standing alongside the Italian Communist Party and his November 1977 rejection of Leninism are to be understood. This new policy, however, was rejected in 1978 by most of the PSUC membership because it had not been debated and agreed upon, which initiated an internal split that was to end in the implosion of the Catalan party at its Fifth Congress, in 1981.

KEYWORDS:

Eurocommunism, Spanish Communist Party, PSUC, Communist Party of the Soviet Union, Italian Communist Party, Santiago Carrillo, Enrico Berlinguer, Cold War, NATO, Spanish Transition to Democracy.

* Traducció d'Elisa Ortega i Tena.

Introducció

Mil nou-cents setanta-set va ser l'any de l'inici oficial de l'eurocomunisme, terme encunyat per la premsa italiana al voltant del 1976 i que feia referència a la relació preferencial que els comunistes italians, espanyols i -en un segon pla- francesos van tractar d'entaular sobre la base d'un allunyament del model soviètic, de l'autonomia respecte del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS) i de la idea d'un socialisme occidental basat en principis democràtics com el pluripartidisme, la divisió de poders i l'acceptació plena i indiscutible dels drets humans, polítics i socials.¹

En el Partit Comunista d'Espanya (PCE) i en el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), l'eurocomunisme va representar la novetat política més important de tota la dècada dels setanta, les conseqüències principals del qual van ser el controvertit abandonament del leninisme per part del PCE en el IX Congrés de 1978 i l'esclat d'una confrontació ideològica dins del PSUC que es va inserir en la més àmplia crisi política que va experimentar aquest partit durant els anys de la transició a la democràcia i que acabà amb la seva implosió en el bienni 1981-1982.

En el cas del PSUC convé assenyalar que, encara que la seva crisi no pot ser atribuïble solament a un factor ideològic sinó a molts altres que han de ser buscats en la seva actuació en les polítiques espanyola i catalana, en la influència del context econòmic, sindical i social del país i també en l'escenari internacional, és indubtable que l'ideari eurocomunista va ser objecte d'una intensa diatriba i que hi va representar un element de discòrdia, per la qual cosa l'estudi del tipus d'eurocomunisme que va arribar al PSUC i de l'impacte que va tenir en la seva militància ens ajudarà a aclarir una part de la dinàmica que va viure l'organització en aquells anys agitats. Aquest és l'objectiu del present article, tot i que cal deixar clar des d'ara que respondre a aquestes preguntes requereix un marc d'anàlisi molt més ampli que el del PSUC. Agafat singularment, aquest no s'explica a si mateix, en el sentit que la batalla ideològica que inicià al seu si a finals de 1977 es inintel·ligible si es parteix d'una perspectiva exclusivament catalana. En l'àmbit espanyol, l'adopció de les posicions eurocomunistes no només va ser una revisió teòrica, sinó tota una política exterior articulada per Santiago Carrillo, que era qui tenia carta blanca en les qüestions internacionals. Sobre aquest tema, el PSUC no havia canviat res des de la defenestració de Joan Comorera el 1947: seguia sent una d'entre les moltes federacions regionals del Partit Comunista d'Espanya. Per aquest motiu el PCE ha de ser part integrant i ineludible d'aquesta narració. Però també hem de tenir presents uns altres dos punts de vista: els del PCUS i del Partit Comunista Italià (PCI). És obvi que un estudi sobre l'adopció de l'eurocomunisme a Espanya ha d'incloure el judici i les posicions del model polític en un altre temps venerat, la Unió Soviètica, la superpotència imperial a la qual res d'allò concernent al comunisme li era aliè. Quant al PCI, l'organització comunista més forta d'Occident, es tractava del vertader partit que va concebre i propulsar l'eurocomunisme,

1. S. PONS, «Eurocomunismo», *Dizionario del comunismo del XX secolo*, Torí, Einaudi, 2006, vol. I, 296-299.

i va ser el model al qual els comunistes espanyols volgueren apropar-se. En resum, connectarem Barcelona amb Madrid, Roma i Moscou, i formarem una cadena politicohistòrica composta per anelles enllaçades íntimament.

La crítica del socialisme real i l'apropament al PCI del PCE/PSUC

Per a entrar en el tema, és important recordar que el primer pas del PCE i del PSUC cap a l'eurocomunisme fou la seva «no aprovació» de la invasió de Txecoslovàquia de 1968 per part de les tropes del Pacte de Varsòvia.² Aquesta decisió va trencar l'alineament substancial que fins aleshores havien mantingut amb respecte a l'acció politicoideològica de Moscou,³ i el dur debat intern que es va desenvolupar en les files -en el qual va quedar palès el prosovietisme d'una militància obrera al·ligonada durant lustres al culte a la pàtria dels soviets- va suggerir a les direccions dels dos partits mantenir, durant un bon grapat d'anys, una relació de baix perfil amb els estats socialistes basada en las «crítiques fraternals» sobre les seves carències en temes de llibertats polítiques.⁴ A la pràctica, el PCE/PSUC ni va trencar de forma explícita amb el bloc de l'Est ni va acabar d'adherir-se a la idea de socialisme practicada en aquells països, conscient que la seva praxi política a Espanya (política unitària amb altres partits i acceptació de la democràcia parlamentària com a règim polític) ja divergia de l'autoritarisme soviètic i que, en l'imaginari de la militància, la imatge de l'URSS seguia mantenint una importància considerable.

Aquesta posició, que tenia molt de contemporització i una mica d'ambigüitat, acabà el 1973, quan Manuel Azcárate va presentar en el Ple del Comitè Central del PCE un informe tan sever com inesperat sobre política internacional.⁵ El seu contingut pivotava al voltant d'alguns punts, el primer dels quals era la idea que el partit havia de fomentar una Europa forta, democràtica i desvinculada de la lògica del bipolarisme mundial. El segon era una espinada crítica a la Xina maioista i a l'URSS per haver-se embolicat en una guerra diplomàtica en lloc d'unir esforços en pro d'una victòria contra l'imperialisme nord-americà, la crisi del qual semblava irreversible després dels fracassos obtinguts a Vietnam. Finalment, en el tercer, Azcárate va denunciar com la justa política soviètica de «coexistència pacífica» amb els nord-americans s'havia transformat en una sort de connivència

2. Sobre la «no aprovació» de la invasió de Txecoslovàquia formulada per PCE/PSUC i el descontent manifestat per la seva militància vegeu, G. PALA i T. NENCIONI, «La nueva orientación de 1968. El PCE/PSUC ante la Primavera de Praga», *El inicio del fin del mito soviético. Los comunistas occidentales ante la Primavera de Praga*, Mataró, El Viejo Topo, 2008, 139-201.

3. Una completa descripció del ferri prosovietisme professat pel PCE/PSUC fins al 1968 és la que ofereix G. MORÁN en el seu llibre *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España (1939-1985)*, Barcelona, Planeta, 1986, 372-403.

4. Per a una anàlisi del canvi de discurs realitzat pel PCE/PSUC respecte a l'URSS a partir de 1968 vegeu, G. PALA, *Teoría, práctica militante y cultura política del Partido Socialista Unificado de Catalunya (1968-1977)*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2009, 92-105.

5. «Sobre la política internacional del PCE. Informe de Manuel Azcárate ante el Comité Central», *Nuestra Bandera* 72, 1973, 15-29.

i complicitat per hivernar les demarcacions polítiques existents i oblidar-se dels seus deures revolucionaris.

Era un discurs formulat amb retard però no mancat de valentia, perquè tocava aspectes sensibles i encertats de la política comunista internacional. I els russos, que no es caracteritzaven per la seva capacitat d'encaixar les crítiques, van tornar la bufetada en un violent article publicat a la revista *Vida del Partido*, on es titllava els espanyols de víctimes d'un perillós tomb teòric.⁶ El PCE va optar per no exasperar els tons en la seva contrarèplica.⁷ Al contrari, va sol·licitar una entrevista amb Mikhail Suslov, Boris Ponomarev i Vadim Zagladin per destesar el clima i concordar un comunicat conjunt en el qual es reafirmava que «l'anticomunisme i l'antisovietisme, vinguin d'on vinguin, contradiuen els interessos de la classe obrera», alhora que es donava satisfacció al PCE en remarcar que «cada partit elabora la seva política en les condicions concretes del seu país».⁸ Satisfacció formal, perquè en la primera meitat dels setanta la «doctrina Brézhnev» -que no es limitava a decretar la «sobirania limitada» dels països del Pacte de Varsòvia sinó la «sobirania ideològica» de tots els partits hereus de la Revolució d'Octubre- era la llei que es volia imposar en tot allò relacionat amb el macrocosmos comunista.⁹ Mentre els espanyols no molestessin amb les seves idees autonomistes, no hi hauria problemes; en cas contrari, haurien d'aguantar-ne les conseqüències. De totes maneres, el comunicat conjunt del PCE i PCUS deia la veritat i la trobada va aplacar de moment les tensions entre ambdós.¹⁰ Però el que el diferenciava de les declaracions precedents de solidaritat és que fou l'última vegada que el PCE la va pronunciar. És més, Carrillo no tornarà a reunir-se en els següents anys amb cap cap d'estat d'un país del bloc de l'Est, excepte amb el díscol *conducator* romanès, Nicolae Ceaușescu.

Des d'un punt de vista ideològic, l'apropament als comunistes italians es farà més fort a partir d'ara, com a prova que, independentment de la reunió de Moscou, el PCE estava decidit a seguir per una sendera diferent a la soviètica. L'ocasió li fou donada per l'evolució dels esdeveniments a Portugal després de la Revolució dels Clavells. Per primera vegada des de la mort de Stalin, un partit comunista (el portuguès) es proposava la conquesta del poder en un país europeu amb el suport explícit de l'URSS i a través d'un consens que el seu secretari

6. «A propósito de un artículo del dirigente del Partido Comunista de España, M. Azcárate», *Partinaia Jisn* 4, 1974, reproduït al fullet editat el 1974 pel PCE *Documentos*, 31-45. Se'n pot consultar un exemplar a la biblioteca de l'Arxiu Històric de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya (d'ara endavant AHCONC).

7. «Acotaciones al artículo de Partinaia Jisn», *Partinaia Jisn* 4, 1974, 47-59.

8. «Comunicat de l'entrevista PCUS-PCE», *Treball* 400, 29/10/74, 6.

9. Sobre la doctrina Brézhnev resulta encara molt útil l'assaig de K. DAWISHA, «The 1968 Invasion of Czechoslovakia: Causes, Consequences, and Lessons for the Future», *Soviet-East European Dilemmas: Coercion, Competition and Consent*, Londres, Holmes & Meier, 1981, 9-25.

10. Al respecte, vegeu les consideracions que va formular Azcárate al representant del PCI Gianni Oliva, en Archivio Storico del Partito Comunista Italiano (d'ara endavant ASPCI), Sezione Esteri, m. 084, «Nota di Gianni Oliva per Enrico Berlinguer», 15/11/74.

general, Álvaro Cunhal, intentà establir amb els sectors radicals de la cúpula del Moviment de les Forces Armades.

Als dirigents del PCI l'evolució de la situació portuguesa després del cop dels militars demòcrates l'abril de 1974 no els agradava gens; mentre llançaven la proclama del «compromís històric», assistien a la radicalització del nou govern del general Vasco Gonçalves, fermament recolzat pel petit PCP (15% dels vots), que declarà il·legal el Partit Demòcrata Cristià i que va mantenir durant mesos una pugna ferotge amb el més moderat i majoritari Partit Socialista de Mario Soares.¹¹ Sota pena de contradir el que professava a Itàlia, Enrico Berlinguer no podia acceptar la voluntat de Cunhal de construir un règim semblant al soviètic amb un suport tan reduït,¹² ni les seves afirmacions de juny de 1975 a la periodista Oriana Fallaci segons les quals «as eleições não têm nada a ver, ou têm muito pouco, com a dinâmica da revolução... prometo-lhe que não haverá Parlamento em Portugal».¹³ A diferència del Partit Comunista Francès (PCF), els italians van donar suport als socialistes portuguesos,¹⁴ cosa que també va fer Carrillo en virtut d'una decisió presa al desembre de 1974 després d'una entrevista amb Soares.¹⁵ En un moment en què es feia necessària l'aproximació de la Junta Democràtica d'Espanya al PSOE i a la Plataforma de Convergència Democràtica,¹⁶ Carrillo va voler distanciar-se de Cunhal i dels seus objectius d'hegemonia a través d'una crida a la unitat d'esquerreres entre els socialistes i comunistes, cosa que va provocar una ruptura amb el PCP, que considerava Soares poc menys que una versió lusitana de Kerenski.¹⁷ Al PCE, un Portugal comunista no ratificat per les urnes no li interessava, perquè, a banda

11. Per a un anàlisi de la complicada història del Portugal revolucionari (1974-1976), remetem als capítols 6, 7 i 8 del llibre de K. MAXWELL, *A construção da democracia em Portugal*, Lisboa, Presença, 1999. En castellà, és útil el llibre de J. C. GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, *Desarrollo político y consolidación democrática en Portugal (1974-1998)*, Madrid, CIS, 1999, concretament 49-114.

12. CUNHAL explicà en el seu llibre de 1975, *Pela Revolução Democrática e Nacional* (Lisboa, Avante), que l'aliança amb la petita burgesia era legítima en la fase de revolució democràtica i nacional, però que la imminent revolució socialista «dirige-se contra a burgesia no seu conjunto e por isso alguns aliados do proletariado na primeira etapa (sectores da média burgesia urbana, camadas de camponeses médios, mesma algumas camadas da pequena burgesia) deixam de o ser na revolução socialista» (35).

13. MAXWELL, *A construção da democracia em Portugal...*, 169. L'entrevista de Fallaci va ser publicada per la revista milanesa *L'Europeo* el 15/6/75.

14. S. PONS ha resumit perfectament la posició del PCI sobre Portugal en el seu *Berlinguer e la fine del comunismo*, Torí, Einaudi, 2006, 52-63.

15. Archivo Histórico del Partido Comunista de España (d'ara endavant AHPCE), Fons PSUC, caixa 59, «Carta de Carrillo a Nogués (G. López Raimundo)», 26/5/75.

16. Sobre la política unitària del PCE i del PSUC en els anys del darrer franquisme vegeu, G. PALA, *El PSUC. L'antifranquisme i la política d'aliances a Catalunya (1956-1977)*, Barcelona, Base, 2011, capítols 4 i 5.

17. S. CARRILLO, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 2008 (edició actualitzada), 741-744; «Declaraciones de Santiago Carrillo al Nouvel Observateur», *Mundo Obrero*, any XLV, n. 21, 1ª setmana de juliol de 1975, 16; «Portugal no ha de ser un altre Xile», *Treball* 420, 2/9/75, 4. Vegeu també el dossier «Habla Portugal», publicat en *Nuestra Bandera* 77, 1974, 13-38, en el qual es

de la seva política d'aliances, posava en dubte el procés d'evolució democràtica a Espanya per la possible exasperació del sentiment anticomunista en els ambients moderats. La convergència d'opinions amb el PCI fou oficialitzada en una primera visita d'Azcárate al maig a *Botteghe Oscure*,¹⁸ i en una altra del 8-9 de juliol, en la qual Carrillo va comentar que el que estava passant a Lisboa podria portar a un «ritorno a la guerra fredda fra le forze democratiche in Europa Occidentale, con ripercussioni in Spagna».¹⁹

Aquestes consideracions van ser immediatament anteriors al famós míting de Carrillo i Berlinguer a la ciutat toscana de Liorna. El PCE no s'acontentava a estar d'acord amb el PCI sobre el problema portuguès i el valor intangible de la democràcia: volia deixar-ho per escrit. Fou així que, d'aquella trobada, en va sortir la coneguda «Declaració de Liorna», en la qual els dos partits mediterranis afirmaren que el socialisme només podia construir-se a Europa mitjançant el desenvolupament i la plena activitat democràtica, respectant les llibertats personals i col·lectives, el pluripartidisme, l'autonomia sindical i intel·lectual, i rebutjant qualsevol tipus d'oficialització d'una ideologia d'Estat.²⁰ No era el naixement de l'eurocomunisme,²¹ sinó l'acceptació plena per part del PCE d'aquell «socialisme en llibertat» que pregonaven els italians des de feia uns anys. Cert és que els comunistes espanyols havien donat nombroses proves en els seus documents i pràctica política d'acceptar la democràcia, el pluripartidisme i les llibertats sociopolítiques. Però mai no ho havien oficialitzat de manera tan contundent i amb tanta solemnitat. El tipus de transformació social proposat en la Declaració estava descrit com l'únic possible per al PCE. El socialisme o es construiria d'acord amb aquelles condicions o no ho seria. Així de senzill i clar ho van deixar una vegada per sempre.

A partir de 1975, va començar a fer-se palpable una certa *italianització* del PCE/PSUC. En la premsa comunista, l'aparició del PCI va augmentar de forma exponencial a través d'articles que reportaven declaracions de Berlinguer sobre diversos temes i els contactes cada cop més freqüents amb ell, com demostra el següent gràfic que també dóna constància del paral·lel i progressiu decreixement de la presència de l'URSS en les seves pàgines:

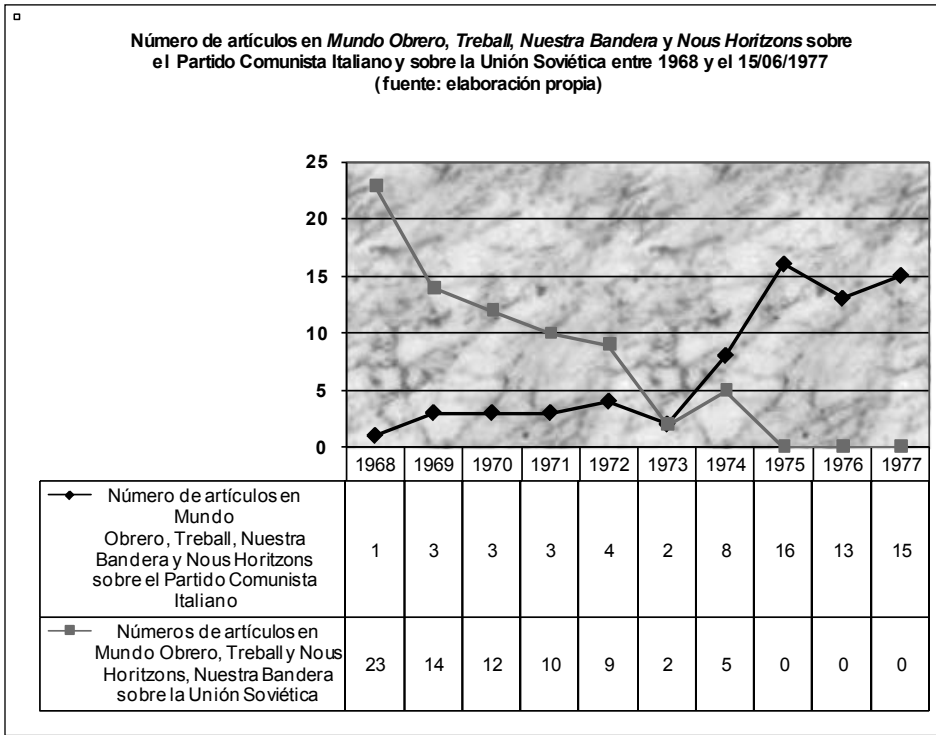
dóna un ampli espai a les posicions polítiques de tots els partits portuguesos, no només a les del Partit Comunista.

18. ASPCI, Fons Enrico Berlinguer, serie Movimento Operaio Internazionale, fascicolo 125, maig de 1975. Azcárate confirmà a la direcció del PCI que l'objectiu de Cunhal era la constitució d'una «*democrazia popolare*» de tipus oriental.

19. *Ibidem*, appunti manoscritti di E. Berlinguer, «Incontro con la delegazione del PC spagnolo», 9/7/75.

20. «PCI-PCE. La declaración conjunta. Una política de renovación democrática y socialista de la sociedad para salir de la crisis», *Mundo Obrero*, any XLV, n. 23, 3ª setmana de juliol de 1975, 1-2.

21. CARRILLO, *Memorias...*, 675.

Es podria dir que el PCI va substituir el PCUS com a referència internacional per a Espanya, si no fos perquè els italians, a diferència del que es va fer durant dècades amb els russos, no eren qualificats de model perfecte a imitar. Ni tan sols la Declaració de Liorna fou comentada com si fos la gran ocasió per presentar el PCI com el nou mirall en el qual reflectir-se, sinó que es va presentar com un programa que certificava una comunitat d'idees bàsiques i indispensables per transformar una societat occidental de tipus capitalista.²² Si més no en el període que va de juny de 1975 a març de 1977, el PCE (i menys encara el PSUC) va evitar practicar un altre culte a un partit germà, limitant-se a potenciar la imatge del PCI i a fer-la propera, familiar, per al cos del partit.

Un segon canal d'italianització va ser l'editorial, un àmbit al qual els historiadors no solen donar-li tota la importància que es mereix. La direcció del PCE i almenys una part de la del PSUC (fonamentalment, els dirigents procedents del grup de Bandera Roja i els més pròxims a Carrillo, com Gregorio López Raimundo i Antoni Gutiérrez Díaz) van promoure en el bienni 1976-1977 la traducció i confecció de

22. «Un socialismo de nuestra época», *Mundo Obrero*, any XLV, n. 24, 4ª setmana de juliol de 1975, 1; «Al socialisme a través de la llibertat. Entrevista amb Gregori López Raimundo al seu retorn d'Itàlia», *Treball* 419, 22/7/75, 4-5.

molts llibres sobre el comunisme italià i la seva història.²³ Potser no seria molt útil però sí que summament interessant un treball d'erudició per acarar edicions en llengües diferents, tornar a llegir els pròlegs i les introduccions, entendre el significat de l'elecció dels textos escollits (perquè allò i no allò altre) d'entre els centenars d'obres que l'editorial oficial del PCI, *Editori Riuniti*, i unes altres publicaven. La selecció i el tipus de difusió que se'n va fer no fou gens innocent. Verbigràcia, es va traduir el 1977 *Intervista sul PCI* de Giorgio Napolitano. És cert que l'actual president de la República Italiana era un dels partidaris més fervents de l'eurocomunisme, però el llibre no tractava exclusivament d'aquesta línia política sinó de la història i dels problemes que afectaven el partit en la difícil dècada dels setanta. En castellà, l'editorial Blume el va traduir amb el títol *La alternativa eurocomunista*, i hi va afegir un pròleg de Gutiérrez Díaz que, igual que el títol, forçava els aspectes eurocomunistes del llibre en detriment d'uns altres. El 1976, Jordi Solé Tura va encarregar la publicació en castellà d'un llibre d'Enrico Berlinguer de 1975, *La questione comunista*, en el qual el secretari general del PCI reunia escrits publicats des de 1973. Uns textos anteriors a l'encunyació del terme eurocomunista, que explicaven les propostes per sortir de la crisi econòmica i oferien una radiografia del panorama sociopolític italià, a més d'una reflexió interna i personalíssima d'aquest partit sobre la seva «via italiana al socialisme». En la versió castellana, els editors van publicar en la coberta tres fotos amb els rostres de Marchais, Berlinguer i Carrillo, com volent dir que ells hi eren darrere de les paraules del polític de Sàsser.

Sí, són detalls, però són reveladors d'una manera de procedir i d'una imatge que es vol potenciar i no només de documents escrits viu l'historiador per a transmetre l'atmosfera d'un temps determinat.²⁴

En qualsevol cas, repetim, eren mostres d'un apropament a Itàlia que en el PSUC no va ser oficialitzat davant la resta de la militància ni totalment consensuat en la seva direcció. Sap el lector quantes vegades en tota la seva premsa i en els documents del Comitè Executiu i Central de mitjan 1975 a juny de 1977 pronuncià el PSUC la paraula «eurocomunisme» o afirmà prendre el model del PCI com a seu?

23. Valgui com a mostra d'això, i només per als anys 1976-1977, els següents llibres editats sota la supervisió de la direcció del PCE i dels dirigents citats del PSUC: G. BONOMI, *Partido y Revolución en Gramsci*, Barcelona, Avance, 1976; P. TOGLIATTI, *El Partido Comunista Italiano*, (introducció de J. Solé Tura), Barcelona, Avance, 1976; M. LOIZU, *¿Qué es el compromiso histórico?*, Barcelona, Avance, 1976; P. TOGLIATTI, *La vía italiana al socialismo*, Barcelona, R. Torres, 1976; N. BOBBIO, *Gramsci y la concepción de la sociedad civil*, Barcelona, Avance, 1977; B. VALLI, *Los eurocomunistas*, Barcelona, Dopesa, 1977; M. LOIZU i P. VILANOVA, *¿Qué es el eurocomunismo?*, Barcelona, Avance, 1977; G. NAPOLITANO, *La alternativa eurocomunista*, (pròleg d'A. Gutiérrez Díaz), Barcelona, Blume, 1977; E. BERLINGUER, *La cuestión comunista*, (pròleg de J. Solé Tura), Barcelona, Fontamara, 1977; E. BERLINGUER, S. CARRILLO, G. MARCHAIS, *La vía europea al socialismo*, Barcelona, Península, 1977; E. BERLINGUER, *Gobierno de unidad democrática y compromiso histórico: discursos (1969-1976)*, Madrid, Ayuso, 1977; J. SOLÉ TURA, *Diccionario del comunismo*, Barcelona, Dopesa, 1977; A. GRAMSCI, *Política y sociedad*, (traducció de J. Solé Tura), Barcelona, 1977; J. SOLÉ TURA, N. BOBBIO et al., *El marxismo y el Estado*, Barcelona, Avance, 1977.

24. P. BURKE, *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*, Barcelona, Crítica, 2005, 16-24.

Ni una. Per no pronunciar-se ni es van pronunciar els membres del Comitè Executiu en les reunions a porta tancada que van d'octubre de 1975 a juny de 1977. Era lògic: encara que pugui estranyar, abans de la legalització no hi va haver gens de debat en la cúpula sobre les idees eurocomunistes italianes, com ho demostren les notes manuscrites del secretari d'organització Josep Serradell.²⁵ En aquest òrgan, la firma de la Declaració de Liorna no havia causat objeccions, però de cap manera això s'ha de veure com una forma de consentiment a la transformació del PSUC en una espècie de secció catalana del PCI. D'altra banda, la propaganda editorial sobre Itàlia que venia promoguda per un sector de l'Executiu no era el fruit d'una discussió col·lectiva i no representava tots els seus membres, com va admetre Solé Tura en el seu pròleg a un llibret de Palmiro Togliatti sobre el PCI, que no era res més que una apologia dels comunistes italians dels setanta: «*Para mí, personalmente, [la política del PCI] es la vía más estimulante, tanto política como intelectualmente*».²⁶ Doncs això, per a ell i segurament per a uns altres més. Però que ho fos per a tota la direcció i la resta del partit, calia veure-ho. La veritat és que els comunistes catalans van arribar a la legalització sense un perfil ideològic definit, és a dir, mancaven d'una interpretació de la idea comunista oficial, unívoca i acceptada per tots. Això sense comptar que el partit encara no sabia què fer amb aquella Unió Soviètica que havia estat expurgada de la seva premsa i documents oficials. En l'últim PSUC clandestí quedaven molts interrogants sense respostes; va ser un partit que fins al 1968 tingué una compacta fesomia prosoviètica i que després dels fets de Praga va posposar l'esclariment de la seva identitat amb la convicció que la celebració del IV Congrés li permetria aclarir totes les incerteses gràcies a la tranquil·litat que li donaria la plena legalització.²⁷ La indefinició ideològica ens sembla el punt des del qual l'historiador que s'ocupi del PSUC posterior al 1977 haurà de partir per a una crítica del seu debat ideològic, alhora que haurà de sotmetre a una profunda revisió tota aquella publicística de partit que, des de *Nous Horitzons* i altres revistes d'esquerres, intentarà codificar i transmetre la imatge d'un PSUC «italià» (diguem-ne, gramsciano-togliattià) gairebé des de 1936.

La resposta soviètica i els dubtes dels comunistes italians davant la política de Santiago Carrillo

Qui sí que va acabar definint-se abans de la seva legalització com a eurocomunista i convençut valedor del comunisme italià fou el PCE, que era qui portava la política exterior del comunisme espanyol en el seu conjunt. Carrillo va convidar Berlinguer i el líder del PCF, George Marchais, a venir a Madrid per a una confe-

25. Arxiu personal de Josep Serradell, XXVIII, llibretes «Comitè Executiu» i «Secretariat».

26. J. Solé Tura, pròleg a P. TOGLIATTI, *El Partido Comunista Italiano*, Barcelona, Avance, 1976, 25.

27. Per a una idea de les expectatives sobre el IV Congrés, vegeu les discussions de la direcció en Arxiu personal de Josep Serradell, XXVIII, llibreta «Comitè Executiu», reunió del dia 20/12/76, en la qual López Raimundo afirmà que el Congrés suposaria la gran ocasió per a realitzar a la fi una «*discusión auténtica*» en el partit després de la clandestinitat.

rència oficial sobre l'eurocomunisme, paraula cada vegada més estesa i del gust del secretari general. En opinió dels amfitrions, la trobada suposaria un impuls important per al reconeixement legal del partit i per presentar-se a la societat espanyola, que constataria la seva naturalesa plenament democràtica.²⁸ Es tractava d'una iniciativa atrevida que no va passar desapercebuda al Kremlin. Des de la topada de 1973, els soviètics seguien atentament tots els moviments del PCE, al qual -com justament va assenyalar en els seus informes la Central d'Intel·ligència Nord-americana (CIA)- veien com una organització perillosament no alineada amb la seva política,²⁹ i van enviar a Berlinguer una carta reservada en què se l'advertia de les conseqüències que tindria la celebració de la reunió: «A quel che sappiamo noi, le tesi di tale piattaforma [eurocomunista], della cui elaborazione il promotore, a quel che pare, sia il compagno Carrillo, sarebbero pervase dalla critica non oggettiva del PCUS e della struttura della società socialista sovietica e, in sostanza, diretta a portare la scissione tra i partiti comunisti dei paesi sviluppati dell'Europa capitalistica e quelli dei paesi socialisti d'Europa».³⁰

Encara sense ser l'objectiu principal de la carta, és indubtable que la figura política de Carrillo s'havia convertit en un enemic per a la Unió Soviètica, en un subjecte perillosament revisionista i hostil al socialisme «realment existent». A Espanya s'estava jugant amb foc. Tot i això, Berlinguer va decidir fer cas omís de l'advertència soviètica i es desplaçà a Madrid per assistir a la conferència. Mitjançant els seus apunts manuscrits podem saber el contingut de discurs de Carrillo pronunciat a porta tancada davant els dos líders, el nucli central del qual va analitzar la «Importanza problema libertà, via socialismo, fatti Est, preoccupa sostanza (e quindi andare al fondo dei problemi teorici e politici). [El sistema soviètic] È peggio della dittatura proletariato, sistema partito e Stato come Stalin. Dove vanno? Pausa, crisi. Non rompere ma spiegare (e rieducare il Partito) e animare a una vera autonomia. «Eurocomunismo»: prima respinto il termine, ora lo usiamo. Riempirlo anche per non confondersi con la socialdemocrazia. Uso democratico e rivoluzionario. Trasformazione apparato dello Stato».³¹

28. CARRILLO, *Memorias...*, 808. El president del govern, Adolfo Suárez, sabia que la reunió anava dirigida a accelerar el procés de legalització del PCE i que no podia impedir a dos caps de partits legals en països amb els quals Espanya mantenia relacions diplomàtiques normals, que vinguessin a Espanya per entrevistar-se privadament amb Carrillo i fer-hi una roda de premsa. Per a un relat exhaustiu de com es va viure a La Moncloa la cimera eurocomunista vegeu, A. OSORIO, *Trayectoria política de un ministro de la Corona*, Barcelona, Planeta, 1980, 280-284.

29. Sobre l'anàlisi de la CIA al voltant de les suspicàcies soviètiques envers els posicions ideològiques del PCE cfr. Central Intellicency Agency, Freedom of Information Acts (<http://www.foia.cia.gov>): «Soviet Policy and European Communism», octubre de 1976, 18-21; «Moscow and the Eurocommunist: Where Next?», abril de 1977, 3-9; «The European Communist Parties», 6/6/1977.

30. ASPCI, Sezione Esteri, m. 0297, «Lettera a Berlinguer», febrer de 1977. Es tracta de la traducció italiana realitzada pel PCI: l'original en rus es troba en annex. Cal dir que els soviètics exerciren una forta pressió també sobre el Partit Comunista Francés, segons conta G. STREIFF en el seu *Jean Kanapa, 1921-1978: une singulière histoire du PCF*, París, L'Harmattan, 2001, 756-757.

31. ASPCI, Fons Enrico Berlinguer, busta 129, «Appunti riunione di Madrid», 2-3 de març de 1977.

«No trencar» amb l'URSS, sinó «explicar» la relació que el partit voldria amb ella tot partint de la premissa de la recerca d'una autonomia política, i «reeducar» els militants després d'anys de fidelitat incondicional (i després de 1968, de fidelitat «crítica»). El judici de Carrillo sobre el colós rus era duríssim («És pitjor que la dictadura del proletariat, sistema partit i Estat com Stalin»), però en la reunió va donar a entendre que seguia estant substancialment «dins» del moviment comunista internacional.

La cimera de Madrid va tancar una etapa d'aproximació del PCE al PCI que va començar el 1975 i durant la qual el primer es va moure amb discreció i cautela. A partir d'aleshores, Santiago Carrillo imprimirà una nova acceleració en el procés de canvis identitaris i ideològics del seu partit, que no tardarà a alarmar els italians mateixos. En efecte, si volem entendre realment el camí que va enfilars el peculiar eurocomunisme del PCE, hem d'acudir al llibre *Eurocomunismo y Estado*,³² que Carrillo va publicar poc després de la reunió de Madrid i que no és una simple «posada a punt de les elaboracions polítiques del PCI».³³ Si és indubtable que hi havia una certa correspondència entre la concepció de l'Estat de Carrillo i la de Berlinguer, el llibre es diferenciava de les tesis italianes pel que fa a la crítica dirigida a l'URSS. *Eurocomunismo y Estado* no es prestava a un titular periodístic potent del tipus «El PCE trenca amb l'URSS», perquè no ho proporcionava. Més que res, el que va fer Carrillo fou despullar lentament, al llarg del text, tota la història soviètica a través d'una crítica punyent que retornava sobre els nombrosos aspectes obscurs d'aquest país: la condemna i la persecució del trotskisme, les tragèdies que va causar l'estalinisme, la traïció per part de la classe dirigent del moment del llegat de Khruixtxov i dels postulats del XX Congrés del PCUS, la censura sobre els intel·lectuals, el problema de la manca de llibertats polítiques, etc. Si volia ser polèmic, ho va aconseguir de sobra: després de quaranta anys d'apologies i -després de 1968- d'un silenci cada cop més ensordidor, Carrillo parlava per dir el que pensava i ho deixava anar tot de cop, sense dosificar la ració de crítica que proporcionava als seus lectors, molts dels quals eren també afiliats al partit. No obstant això, les declaracions més dures sobre la realitat soviètica eren aquelles que Carrillo pronunciava contra l'URSS en revistes estrangeres, com l'alemanya *Der Spiegel*, en la qual l'eurocomunisme va ser presentat com un model de socialisme que «contribuirà objectivament a democratitzar i a canviar el sistema polític en el bloque del Este».³⁴

No és que en el seu cap l'eurocomunisme fos una altra manera de veure i aplicar la idea comunista: era un model que contagiaria el bloc de l'Est, el reformaria radicalment i desplaçaria del poder a la camarilla burocràtica del PCUS. Dos sistemes antitètics el xoc dels quals s'emportaria per davant l'*estancació* brézhneviana i tota la seva tramoia antidemocràtica. Els soviètics van perdre definitivament la paciència i

32. S. CARRILLO, *Eurocomunismo y Estado*, Barcelona, Crítica, 1977.

33. C. CEBRIÁN, *Estimat PSUC*, Barcelona, Empúries, 1997, 203.

34. «El bloque oriental tiene que transformarse». Entrevista de Santiago Carrillo en *Der Spiegel*. 16/5/77», en Partit Comunista d'Espanya, *Dossier sobre la polèmica en torno al artículo de la revista soviética TIEMPOS NUEVOS*, Madrid, 1977, 66.

van entendre que havia arribat el moment de replicar amb força. El 24 de juny publicaren en la seva revista *Tiempos Nuevos* un furibund article en què s'acusava Carrillo de ser un «renegado» antisoviètic, les tesis del qual estaven exposades «en términos tales como no se les suelen permitir ni a los publicistas más reaccionarios».³⁵

L'article era tan violent que només va servir perquè tota la direcció del PCE s'alineés en defensa del seu secretari general.³⁶ De manera que el PCUS, astutament, modificà el seu discurs en un segon article publicat el 8 de juliol i presentat amb un to defensiu i gairebé victimista: «Los grandes periódicos burgueses no escatiman elogios a Santiago Carrillo, destacando especialmente su concepción de los problemas internacionales».³⁷

Els soviètics sabien quin tipus de crítiques feien més mal en les bases dels partits comunistes: si l'enemic imperialista t'elogia, per alguna cosa serà i denota que no vas per bon camí... un *leit-motiv* que recordava l'excusa presentada per la militància del PSUC per no condemnar la invasió de Praga en nom de l'anticomunisme desplegat pels mitjans de comunicació franquistes.³⁸ El PCUS insistia a tocar aquella tecla sensible per a l'activista amb l'objectiu de desacreditar el seu líder, i la immediata traducció al castellà dels articles de *Tiempos Nuevos* en forma d'opuscle fou pensada com una primera iniciativa per dividir les files del comunisme espanyol.³⁹

Per la seva banda, els italians veien com el seu principal aliat estava portant el concepte d'eurocomunisme a un límit perillosíssim que només podia conduir a un xoc terminal amb l'URSS, cosa a què no estaven disposats a enfrontar-se, perquè era inevitable que la recusació soviètica de l'eurocomunisme espanyol comportaria l'atac a les posicions italianes. Berlinguer sabia, per la carta que li va enviar el PCUS en febrer, que l'eurocomunisme era una paraula indigesta a l'URSS i que els russos estaven disposats a donar batalla, colpejant la part més dèbil de la triple aliança que semblava prendre forma després de Madrid, el PCE.⁴⁰ Per això, el PCI es va veure obligat a enviar a Moscou una delegació a començaments de juliol per alleujar la tensió, però allí foren objecte d'una violenta reprovació per part de Sus-

35. «Tiempos Nuevos. En contra de los intereses de la paz y del socialismo en Europa. 24 de juny de 1977», en *¿Quién ataca a quién? Con motivo del libro del secretario general del Partido Comunista de España, Santiago Carrillo, «Eurocomunismo y Estado»*, Madrid, Rubiños 1860, 1977, 21. Es tracta d'un opuscle amb la traducció al castellà dels articles de *Tiempos Nuevos* contra el llibre de Carrillo preparat pels soviètics i publicat per una editorial controlada pel PCOE d'Enrique Líster. És consultable un exemplar a la biblioteca del AHCONC.

36. La ferma resposta del Comitè Executiu del PCE es va concretar en la declaració «Por los intereses de la paz, la democracia y el socialismo», *Mundo Obrero*, any XLVII, n. 26, 29/6/77, 3.

37. «Tiempos Nuevos. A propòsit dels comentaris estrangers a l'article sobre el llibre de Santiago Carrillo. 8 de juliol de 1977», *¿Quién ataca a quién?...*, 29.

38. PALA, *Teoría, práctica militante y cultura política...*, 69.

39. Conscient del perill que, de la polèmica, al militant li'n pogués arribar només la versió soviètica, el PCE va replicar el setembre de 1977 amb la confecció del citat *Dossier sobre la polèmica en torno al artículo de la revista soviética TIEMPOS NUEVOS*, en el qual es donava àmplia constància de la solidaritat internacional expressada al partit després de la dura crítica del PCUS.

40. J. B. URBAN, *Moscow and the Italian Communist Party. From Togliatti to Berlinguer*, Nova York, Cornell University Press, 1986, 296-297.

lov i Ponomariov per mantenir un contacte amb els «revisionistes» espanyols.⁴¹ Del PCUS no obtindrien res i el millor era calmar el PCE. Des de Roma es va enviar el juliol de 1977 al consumat dirigent torinès Giuliano Pajetta i al responsable d'Affers Estrangers del partit, Adalberto Minucci, per discutir amb la cúpula espanyola, la resposta oficial de la qual a *Tiempos Nuevos* fou igual de contundent en tons i arguments.⁴² S'havia de moderar el «germà petit».

Lògicament, el «cordial» comunicat final de les reunions entre les dues delegacions publicat a *Mundo Obrero* no ens serveix per a saber de què es va parlar a Madrid.⁴³ Millor acudir a l'informe que Pajetta i Minucci redactaren per posar al corrent Berlinguer. Després de trobar-se amb Ignacio Gallego, Simón Sánchez Montero i Leonor Bornaio, els dos dirigents italians es van veure finalment amb Carrillo i Azcárate, qui els van explicar les seves consideracions: «Per noi (...) è chiaro che nell'URSS non c'è democrazia politica: noi respingiamo le teorie sulla «nuova classe», e tuttavia dobbiamo constatare che vi è un ceto burocratico molto potente e c'è un distacco del sistema politico dalla classe operaia e dal popolo, le cui cause vanno approfondite come Togliatti rilevò per primo nell'intervista a Nuovi Argomenti (...) Abbiamo il dovere di far capire alla nostra gente i motivi per cui quei Paesi non rappresentano un esempio o un modello per noi, e bisogna «attrezzarli» alla possibilità di nuove crisi ed esplosioni di malcontento».⁴⁴

Ara bé, les conclusions de Carrillo mereixen una glossa. Las crítiques dirigides al sistema soviètic són certes i fins i tot es queden curtes: l'URSS no era un «país socialista», si entenem el socialisme en la seva arrel més autèntica: l'emancipació social i humana de l'home. Però, com havia arribat la direcció del PCE a aquestes conclusions? Carrillo s'emparava citant el Togliatti de l'entrevista a *Nuovi Argomenti* de 1956,⁴⁵ però ell no va tenir una entrevista semblant ni un «Memorial de Yalta», i la «no aprovació» de la invasió de Praga no va suposar una reformulació totalment clara dels vells esquemes prosoviètics: va ser un canvi de rumb que no es va acompanyar amb una explícita reeducació del partit. Feia temps que les direccions del PCE/PSUC eren conscients que el camí ideològic del partit era un altre respecte al dels soviètics, però ni la seva premsa ho va reflectir ni els termes del debat intern dins les cúpules van arribar al militant corrent, que només ho va descobrir en la

41. PONS, *Berlinguer e la fine del comunismo...*, 107-109; cfr. També, «Conversazione con Malaluso. Le nostre tesi e quelle sovietiche», *L'Unità*, 5/7/77, 3.

42. «Por los intereses de la paz, la democracia y el socialismo», *Mundo Obrero*, any XLVII, n. 26, 29/6/77, 3.

43. «Delegación del PCI en Madrid. Nuestras coincidencias en el eurocomunismo», *Mundo Obrero*, any XLVII, n. 27, 20/7/77, 11.

44. ASPCI, Note alla Segreteria, mf. 299, «Nota sul viaggio a Madrid e Barcellona dei compagni A. Minucci e G. Pajetta», juliol de 1977.

45. En aquella entrevista, Palmiro Togliatti va denunciar la degeneració burocràtica de l'URSS i va secundar la desestabilització iniciada al XX Congrés del PCUS, tot avançant cap a la idea -desenvolupada definitivament en el Memorial de Yalta de 1964- d'un «policentrisme» del moviment comunista internacional. Sobre aquest tema: A. AGOSTI, *Togliatti. Un uomo di frontiera*, Torí, 2003, 439-473; i també, C. SPAGNOLO, *Sul Memoriale di Yalta. Togliatti e la crisi del movimento comunista internazionale*, Roma, Carocci, 2007.

primavera de 1977. El que es va fer fou «adormir» la imatge de l'URSS i el significat del vincle històric amb ella. Però oficialment no es va trencar. Al respecte, Carrillo va dir als italians: «Sul suo libro [*Eurocomunismo y Estado*] ha detto che l'obiettivo era quello di liberare il nostro Partito da vecchi tabù e da posizioni dogmatiche, di conquistare tutti i militanti a un orientamento chiaro e univoco, dato che la clandestinità non ci aveva consentito una formazione «normale» delle idee».⁴⁶ Sens dubte, la clandestinitat va ser un impediment a l'hora de discutir col·lectivament els tabús i dogmes que el partit portava a coll des de feia quaranta anys. Però precisament per això, el judici sobre *Eurocomunismo y Estado* es fa més sever. Era necessari exasperar la confrontació amb la Unió Soviètica pocs dies després de la legalització, amb una militància dejuna de debat i reflexions? O vist des d'una perspectiva més historiogràfica, ¿es pot jutjar un llibre polític d'un secretari general solament pel seu contingut fred i científic o sobretot pel *background* cultural de la militància al qual el llibre està destinat a modificar, és a dir, mesurant la proporció entre el missatge emès i la preparació cultural del destinatari? La segona opció sembla la més útil per a una anàlisi a 360 graus.

Possiblement la direcció hauria pogut fer alguna cosa més que esfumar la imatge de la Unió Soviètica en la seva premsa fins a convertir-la en invisible. Però fins i tot acceptant la impossibilitat d'aprofundir aquest tema per la il·legalitat, s'haurà de convenir que si la «imatge soviètica» era quelcom considerat ja com a negatiu, com un mal, el PCE va passar de curar-lo amb aspirines a intentar neutralitzar-lo amb una sessió de quimioteràpia.

En efecte, el problema no era convèncer un militant intel·lectual *à la* Manuel Sacristán o Jordi Solé Tura de la necessitat de seguir un altre camí estratègic respecte al soviètic. Aquell ja n'estava convençut, i segurament va arribar a aquesta conclusió abans de la invasió de Praga sense passar per les (nul·les) reflexions de Carrillo dels anys seixanta. Però ¿què s'havia de fer amb tots aquells activistes d'extracció obrera i camperola que el 1968 acceptaren la «no aprovació» de la invasió per disciplina de partit, tapant-se les orelles per no sentir parlar malament de la seva «segona pàtria»?

És clar que la fascinació carrillista pel model del PCI fou molt *italianista* i molt poc italiana. Els dirigents d'aquest mai no donaven un pas de distància dels soviètics sense abans haver-se assegurat que el conjunt de la militància els seguirien. Les objeccions de Pajetta i Minucci a aquesta manera de procedir recorden una mica les que el vell Marx va formular abans de morir a la pregunta de si ell era «marxista»; si Carrillo s'inspirava en els italians a l'hora d'exasperar els tons amb els soviètics, els dos dirigents responien amb un «Nous? Nous ne sommes pas italiennes»: «Nel corso della discussione, facciamo notare ai compagni spagnoli che la discussione può essere condotta con maggior «distacco», senza dare l'impressione noi stessi di una logica «scismatica» e in definitiva chiesastica. Non tutti i problemi possono essere risolti oggi, né è da oggi che conosciamo i limiti dell'esperienza so-

46. ASPCI, Note alla Segreteria, mf. 299, «Nota sul viaggio a Madrid e Barcellona dei compagni A. Minucci e G. Paietta», juliol de 1977.

vietica. Facciamo capire che il tono e anche i termini di certe loro risposte a TEMPI NUOVI non ci sono sembrati convincenti...».⁴⁷

Evitar amb els russos una «lògica cismàtica», «eclesiàstica». La Unió Soviètica havia estat efectivament una gran Església i pensar que aquell cos tan gran pogués reformar-se en un termini curt de temps era una il·lusió que denotava un preocupant aventurerisme polític. Carrillo estava assumint un to «herètic», que ambicionava convertir-se en luterà⁴⁸ però que bé podia quedar-se en «savonarolià», més propi d'un profeta desarmat, excomunicat i enviat a la guera.

Les coses no podien ser tractades amb tanta lleugeresa, però no hi havia voluntat de recompondre la fractura tal com es va fer el 1974, després de la polèmica amb *Vida del Partido*. En particular, Carrillo no va voler acceptar les suggerències dels dos dirigents italians, i va replicar: «Se i sovietici avessero scritto su Berlinguer le stesse cose che hanno scritto su di me, facendo intendere che sono un servo dell'imperialismo, volevo vedere se avreste usato un tono distaccato...».⁴⁹ El polític asturià no entenia que a Berlinguer no podien atacar-lo frontalment no només per estar al capdavant d'un partit més fort, sinó perquè va evitar exasperar els tons per avançar cap a l'autonomia política a través de petits i mesurats passos i sempre acompanyats per una meditada acció diplomàtica. El secretari general del PCI es va preocupar de no donar mai una lliçó als soviètics o de criticar-ne durament la política; si es comparen *Eurocomunismo y Estado* amb *La questione comunista*, es notará que la diferència rau en el fet que el discurs de Berlinguer era formulat en positiu i en ell es prevalia l'articulació d'una proposta de socialisme en llibertat sense contraposar-la explícitament al model soviètic.⁵⁰ Que el partit parlés i discutís les propostes de la direcció (que de per sí estaven allunyadíssimes del socialisme real) i que el militant anés assimilant a poc a poc una cultura que ja no podia estar lligada a esquemes anacrònics en els anys setanta. Això sí, sense confrontacions i ruptures declarades que podien crear desconcert en un gegantí, i no sempre fàcilment controlable, cos de dos milions d'afiliats.⁵¹ Era el que trenta anys després un insigne socialista d'esquerres anomenaria el «silenci dels comunistes»,⁵² un concepte que incloïa la capacitat de la direcció del PCI de controlar les seves paraules i els seus silencis sobre el ja injustificable autoritarisme soviètic: perquè també aquest partit va ser, a la seva manera, esclau d'un llegat que va acceptar durant dècades i saber-se manejar amb aquella pesada herència fou sempre una de les seves princi-

47. *Ibidem*.

48. CARRILLO, *Memorias...*, 822.

49. ASPCI, Note alla Segreteria, mf. 299, «Nota sul viaggio a Madrid e Barcellona dei compagni A. Minucci e G. Paietta», juliol de 1977.

50. E. BERLINGUER, *La cuestión comunista*, Barcelona, Fontamara, 1977, sobretot 28-29.

51. En el bienni 1976-1977, el PCI comptava amb 1.814.200 afiliats, als quals cal sumar els 142.884 militants de la Joventut Comunista. Les dades en M. FLORES i N. GALLERANO, *Sul PCI. Un'interpretazione storica*, Bolonia, Il Mulino, 1992, 268.

52. V. FOA, M. MAFAI, A. REICHLIN, *Il silenzio dei comunisti*, Torí, Einaudi, 2002. El socialista d'esquerres és Vittorio Foa, qui en aquest llibre dirigeix als antics dirigents del PCI Mafai i Reichlin una sèrie de consideracions i preguntes sobre la història del PCI.

pals obsessions. Resulta significatiu que l'organització no patís escissions de tipus ortodox ni es veiés envoltada d'un debat fratricida fins i tot en el moment en què es va condemnar la invasió soviètica de l'Afganistan i es va declarar esgotada la «*spinta propulsiva*» de la Revolució d'Octubre en el seu fruit històric més potent: la república federada dels soviets.⁵³

Carrillo i Azcárate no van fer seva aquesta manera de portar les coses i no entenien que el suggeriment de Pajetta i Minucci anava més enllà d'una polèmica conjuntural: el problema no era la resposta a *Tiempos Nuevos*, que també, sinó la manera de portar les relacions amb els soviètics. Els dos dirigents espanyols confonien l'efecte amb la causa i, sobretot, la seva lectura estava viciada per una consideració equivocada: que els soviètics respectarien els comunistes d'Espanya en la mesura que la seva veu es fes sentir més forta i els seus propòsits autonomistes resultessin més evidents. En realitat, era precisament el contrari: que el respecte dels soviètics seria directament proporcional a la capacitat diplomàtica del PCE per a contemporitzar amb ells i, com no podia ser d'una altra manera, a la seva força electoral.⁵⁴

A partir de juny de 1977, als soviètics els va resultar senzill fer-li notar a Carrillo que era un jugador de pòquer i que les seves proclames autonomistes, amb un suport electoral tan baix, s'havien convertit en una espècie de «farol». Moscou li havia vist les cartes i a partir d'ara passaria al contraatac: *Tiempos Nuevos* no deixarà de criticar els comunistes espanyols amb tons acerats i verinosos.⁵⁵ Saber com va ser d'eficaç aquesta ofensiva ideològica i quin paper realment van exercir els soviètics a Espanya en la crisi del PCE, i sobretot del PSUC, és una cosa que excedeix els límits d'aquesta investigació, però és aquest un element que haurà de ser investigat per l'historiador que s'ocupi dels socialistes unificats de 1977 a 1982.

Les conclusions que Pajetta i Minucci van al·legar a Berlinguer eren, en aquest sentit, prou severes i evidenciaven la incapacitat de la cúpula del PCE d'entendre el moment històric en què es movien: «ci hanno dato [els membres de la direcció del PCE] la sensazione (nel colloquio di Madrid) di avere una visione un pò «chiusa» dei problema internazionali, e cioè condizionata dal «particolare» della prospettiva spagnola così come la vedono loro. In altre parole, la polemica anche aspra coi sovietici sembrano considerarla come una cosa che li aiuta a bruciare più in fretta le tappe della loro crescita e del loro avvicinamento all'area di governo in Spagna. Sotto questo profilo, la nostra visita è stata utile. In qualche modo hanno dovuto ammettere che rompere coi sovietici sarebbe negativo anche per loro. Hanno fatto intendere una qualche disponibilità ad attenuare i toni della polemica. Ma non è

53. Sobre la condemna del PCI de la invasió de l'Afganistan, el debat sobre l'URSS i el XVI Congrés de 1983 vegeu, A. VITTORIA, *Storia del PCI*, Roma, Carocci, 2007, 141-145.

54. MORÁN, *Miseria y grandeza...*, 548.

55. Els articles de la revista soviètica contra el PCE foren publicats en forma d'opuscle amb el títol *Tiempos Nuevos. Crítica (Las declaraciones de Azcárate dirigidas contra el Marxismo-Leninismo, la Unión Soviética y el Socialismo Real)*, Madrid, Tiempos Nuevos, 1978. Se'n pot consultar un exemplar a la biblioteca de l'AHCONC.

detto che lo facciano. Ci sembra necesario ricercare un contatto costante con loro, un più frequente scambio de idee e di esperienze». ⁵⁶

Els dos dirigents no acabaven de fiar-se de la direcció del PCE i la proverbial retòrica italiana per expressar les coses no dissimulava el temor que els espanyols poguessin crear-los més inconvenients amb Moscou. Definitivament, l'eurocomunisme de Carrillo tenia el do de fer perdre el seny als soviètics i de causar ansietat a les files del PCI.

Però era el que hi havia i, concretament a Barcelona, el PSUC ho havia de tenir present. Al juny de 1977, Jordi Solé Tura va dir que l'atac de *Tiempos Nuevos* anava «destinat a fer un atac ferotge i s'ha acabat. És allò de dir, «aquest és un agent de l'enemic: liquidem-lo» (...) La resposta del Comitè Central del PCE, clara i unànime, no deixa cap marge a l'equívoc». ⁵⁷

Efectivament, la resposta del Comitè Central del PCE fou unànime. I la resposta del Central del PSUC? Simplement no n'hi va haver. Solé Tura parlava a títol personal. En les reunions del Comitè Central dels dies 30 i 31 de juliol i 3 i 4 de setembre el tema no va ser ni presentat ⁵⁸ y, a part de la declaració de l'exlíder de Bandera Roja, ningú no va tornar a esmentar en públic el conflicte amb el PCUS. Si el partit no es pronunciava és que alguna cosa passava dins de la seva direcció i era millor fer els desentesos, i que la diatriba PCUS-PCE no agradés en el PSUC ho demostren les consideracions de Pajetta i Minucci, qui, abans de tornar a Roma, estacionaren a Barcelona per reunir-se amb el Comitè Executiu català: «Il compagno López Raimundo, secretario del PSUC, pur sottolineando che per i problemi internazionali l'organizzazione catalana dipende da Madrid, ci è sembrato più preoccupato dei madrileni di non inasprire la polemica coi sovietici». ⁵⁹

La fidelitat de López Raimundo a Santiago Carrillo -l'home que el va posar oficialment al capdavant del PSUC a mitjan dels cinquanta- va ser sempre irreprotxable, i mai no va fallar el seu suport a les estratègies nacional i internacional dutes endavant pel secretari general del PCE. Però aquesta vegada ni ell ni el partit li van donar suport obertament. El silenci era per si mateix una presa de posició que no revelava contrarietat però sí tensió i incomoditat. Quant a la política internacional, la direcció del PSUC estava lligada de mans a Madrid i assistia a un conflicte en el qual no podia intervenir i que amenaçava d'arrossegar-la cap a una perillosa discussió interna.

En això va pesar sens dubte el fet que la direcció catalana mai va ser com la madrilenya. Gregorio López Raimundo no gaudia en el seu partit d'un poder de decisió tan gran com el de Carrillo: era un *primus inter pares* entre dirigents que,

56. ASPCI, Note alla Segreteria, mf. 299, «Nota sul viaggio a Madrid e Barcellona dei compagni A. Minucci e G. Paietta», juliol de 1977. El subratllat és seu.

57. «L'Assemblea parlamentària, un gran òrgan de negociació. Jordi Solé-Tura, portaveu de la minoria comunista», *Treball* 487, del 27 de juny al 3 de juliol, 5.

58. «S'ha reunit el Comitè Central del PSUC», *Treball* 492, del 29 d'agost al 4 de setembre, 7; «Reunió del Comitè Central del PSUC», *ibidem* 493, del 5 al 11 de setembre de 1977, 3-4.

59. ASPCI, Note alla Segreteria, mf. 299, «Nota sul viaggio a Madrid e Barcellona dei compagni A. Minucci e G. Paietta», juliol de 1977.

en alguns casos, portaven més de vint anys al capdavant de l'organització. Qualsevol que hagi consultat els centenars d'informes i cartes que s'enviaven els membres de l'Executiu, sap que López Raimundo no ordenava, per posar un exemple, a un dirigent com Josep Serradell el que havia de fer, sinó que ho consensuava. Més en general, les decisions del partit sempre eren discutides amb tots els membres de l'Executiu. El silenci i la voluntat de «no exacerbar la polèmica amb els soviètics» revelava, en definitiva, una situació d'indecisió o, potser millor, de manca de consens respecte a la direcció en què el PSUC s'havia de moure. En fi, la tensió era palpable i, per si això fos poc, era imminent la celebració del IV Congrés del partit, el primer en la legalitat.

L'abandonament del leninisme

Com a demostració del que hem dit sobre la indefinició ideològica del PSUC, el punt més conflictiu del Congrés va ser el de la seva denominació, que cristal·litzaria en el primer punt dels nous estatuts. En la comissió encarregada de revisar-los es va produir una delicada transacció entre els partidaris de mantenir el «marxisme-leninisme» com a marca distintiva del partit i aquells que advocaven per diluir el leninisme e inserir-lo com un d'entre els molts elements polítics de la tradició *psuquera*, de la qual va sortir la definició: «El Partit Socialista Unificat de Catalunya, partit nacional català, és l'organització política que, basada en els principis del marxisme, del leninisme i d'altres aportacions de la pràctica i el pensament revolucionaris (...)».⁶⁰

La frase era prou nebulosa com per ser interpretada de diferents maneres, segons qui manés en el Comitè Executiu i la direcció ideològica que aquest òrgan li imprimís a l'organització. N'hi ha prou de mirar les intervencions en la I Conferència Nacional del PSUC d'abril de 1978 d'Antoni Gutiérrez Díaz, Francesc Baltasar i Francisco Frutos sobre la proposta de Carrillo d'abandonar el «leninisme» (que ara analitzarem): els tres dirigents apel·laren a la definició consensuada l'octubre de 1977 per, respectivament, abandonar-lo (Gutiérrez i Baltasar) i mantenir-lo (Frutos).⁶¹ En suma, va ser el que en castellà se'n diu un «encaje de bolillos» i no una prova de solidesa política⁶², igual que la resolució sobre qüestions internacionals dins del moviment comunista, un vertader monument a la diplomàcia comunista i a la seva capacitat de no decantar-se clarament cap un costat o un altre del problema.⁶³ En el IV Congrés es va recórrer al diccionari i al protocol per trobar paraules i maneres que no irritessin ningú, o almenys que deixessin tothom raonablement insatisfet a l'espera de com evolucionaria la situació.

60. Partit Socialista Unificat de Catalunya, *IV Congrés. Amb la veu de tots*, Barcelona, Laie, 1977, 113.

61. «I Conferència Nacional del PSUC. Debat sobre la tesi quinzena del PCE. A. Gutiérrez, F. Baltasar, F. Frutos», *Nous Horitzons* 42, 1978, 3-9.

62. Al respecte, ens sembla incorrecta la interpretació que dona Carme Cebrián d'aquesta transacció com quelcom d'equilibrat i consensuat (*Estimat PSUC...*, 194).

63. Partit Socialista Unificat de Catalunya, *IV Congrés...*, 264.

En canvi, va ser just en el moment en què els comunistes catalans feien acrobàcies conceptuals per no disgustar-se mútuament que es va donar la bomba: el PCE abandonaria el «leninisme» en l'imminent IX Congrés i qui ho anunciava era Carrillo en persona durant un viatge que va realitzar als Estats Units el novembre de 1977. S'ha parlat molt d'aquesta decisió, però, si realment se'n volen copsar els fins, és convenient ampliar la mirada i fixar-nos en el significat de la seva estada als Estats Units, que Carrillo ha descrit en les seves memòries com un simple viatge per donar «conferencias sobre el eurocomunismo». ⁶⁴ Era més que això i un document inèdit de l'Arxiu del Partit Comunista Italià ens ajudarà a enquadrar-ho millor: es tracta del «verbale» (transcripció mecanografiada d'una discussió oral) secret de la reunió celebrada a Roma per Carrillo i Enrico Berlinguer poc abans que el primer se n'anés als EUA. Però abans de llegir-lo, cal assenyalar que la reunió va ser sol·licitada per Carrillo després de l'incident que va tenir amb el PCUS a Moscou en ocasió del seixanta aniversari de la Revolució d'Octubre, el 2 de novembre. Com és sabut, després de lliurar el text de la seva intervenció, els soviètics no li van concedir la paraula en el moment previst, i la van posposar per al dia següent. Ofesos pel gest, la delegació espanyola va tornar a Madrid i el líder del PCE va aprofitar l'avinentsa per donar una imatge de víctima davant de la premsa espanyola i internacional i de no alineat amb el Kremlin. ⁶⁵

Una vegada a la capital italiana, va ser aquesta la descripció que Carrillo donà a Berlinguer sobre els objectius del viatge americà: «Dal punto di vista interno spagnolo questo viaggio toglie il veto ai comunisti e favorisce la nostra politica tesa a un governo di unità. Questo viaggio ha l'appoggio del governo e del re. Il re [Joan Carles] mi ha detto l'altro giorno che mi riceverà prima del viaggio, per dimostrare il suo interesse. Suárez mi ha detto che l'ambasciata è a mia disposizione. Parlerò dei comunisti in Spagna, non farò conferenze sull'eurocomunismo. Ci sono anche motivi interni spagnoli. Si ha l'impressione che gli USA non abbiano fiducia nel Partito socialista che si dimostra molto «gauchista» (ad esempio sulle basi americane). Dopo l'annuncio del mio viaggio Felipe González, tramite Brandt e Schmidt, si è fatto invitare da un sindacato americano molto anticomunista, e partirà per gli Stati Uniti il giorno dopo di me. Il che è un pò ridicolo. Noi appariamo oggi (il che era imprevedibile prevederlo qualche mese fa) come una grande forza democratica in ascesa (Suárez mi ha detto che gli ultimi sondaggi ci danno un aumento dell'8%, contro una forte perdita socialista). Vorrei dirvi un pò quello che intenderei dire su talune questioni: 1) Che cosa farete in caso di guerra, da quale parte starete? Se ci fosse una guerra non avremmo il tempo di prendere posizione. Bisogna evitare una tragedia del genere. Aggiungerei che siamo per l'equilibrio strategico, e che i blocchi stanno diventando sempre più costosi. Se parlerò con gente responsabile,

64. CARRILLO, *Memorias...*, 847.

65. «Moscu suspende la intervenció de Carrillo en el Kremlin», *El País*, 3/11/77, 13; «La direcció del P.C. soviético prohíbe el discurso de Carrillo», *La Vanguardia*, 4/11/77, 16; «Carrillo a su regreso de Moscú: «No pude exponer nuestra idea del socialismo»», *Mundo Obrero*, any XLVII, n. 45, setmana del 10 al 16 de novembre de 1977, 1.

le dirò che se sono intelligenti dovrebbero proporre lo scioglimento contemporaneo della NATO e del Patto di Varsavia, e condurre la competizione su quei terreni (...) Se mi chiedono cos'è l'eurocomunismo, dirò che sinora si caratterizza per una serie di opzioni politiche (democrazia, pluralismo, quale socialismo). Se mi chiedono cosa considero superato del leninismo, dirò che una delle sue idee era la trasformazione della guerra imperialista in guerra civile; oggi questa prospettiva non si pone: oggi esistono situazioni radicalmente diverse rispetto a quelle di Marx, Engels e Lenin».⁶⁶

Com es pot constatar de la lectura del document, el significat del viatge de Carrillo responia a una lògica interna: l'acollida dels Estats Units era vista com la clau per consolidar i legitimar democràticament el PCE a Espanya, amb Joan Carles, amb Adolfo Suárez i amb l'electorat d'esquerres, de cara a una progressiva mutació de la correlació de forces amb els més forts socialistes del PSOE, cosa de la qual Carrillo estava segur per les notícies que rebia del president del govern. I si Espanya formava part del bloc occidental, quin lloc millor per consagrar la seva nova legitimitat política que el cor d'Occident?

En definitiva, aquest viatge «trauria el veto als comunistes» i crearia les condicions per a la formació del sospirat «govern d'unitat»: cosa impossible de creure per a qualsevol persona conscient de l'escenari de la guerra freda. De la mateixa manera, anar als Estats Units i demanar la dissolució de les dues grans aliances militars era una d'aquelles frivolitats imperdonables quan el que es volia era dialogar sobre els màxims sistemes amb qui maneja les regnes de la política internacional. Més que eurocomunisme, el de Carrillo era una sort de via espanyola a l'italianisme, o sigui, una pàl·lida imitació. El compromís històric i l'eurocomunisme italians partien d'unes altres i més elaborades premisses: en clau interna, apostaven per un desplaçament gradual de l'eix polític mitjançant un gran acord entre les masses comunistes, socialistes i catòliques, que no havia de finalitzar necessàriament en un pacte de govern sinó en un canvi des de baix del dur clima polític del país; en clau internacional, es basava en la construcció d'un pol comunista europeu que actués de pont de diàleg entre els dos grans blocs de la guerra freda, i a través d'un potent apropament a l'*Ostpolitik* que propugnava la socialdemocràcia alemanya i sueca de Willy Brandt i Olof Palme.⁶⁷ Per als italians era inimaginable reclamar en un curt termini la dissolució del Pacte de Varsòvia i de l'OTAN, perquè, per dir-ho suaument, d'on no hi ha no en pot rajar. Al contrari, Berlinguer va afirmar en una cèlebre entrevista al *Corriere della Sera* que, en cas de guanyar les eleccions generals de juny de 1976 (les que donaren al seu partit el 34% dels vots), no demanaria la sortida d'Itàlia de l'Aliança Militar Atlàntica.⁶⁸ Era important evitar que el seu

66. ASPCI, Note alla Segreteria, m. 309, «Verbale dell'incontro Berlinguer-Carrillo. Riservato», 10/10/77.

67. R. D'AGATA, «L'altra distensione. Brandt, Berlinguer e la ricerca di un nuovo ordine di pace negli anni '70», *Contemporanea* 2, 2002, 233-252.

68. G. PANSA, «Berlinguer conta «anche» sulla NATO per mantenere l'autonomia da Mosca», *Il Corriere della Sera*, 15/6/76, 3.

eurocomunisme fos vist com una línia immediatament pertorbadora i subversiva dels equilibris continentals per, d'aquesta manera, no guanyar-se l'hostilitat de moros i cristians. L'únic era recolzar-se de moment en la distensió entre els dos blocs, consolidar l'eurocomunisme amb francesos i espanyols i aproximar-se a la socialdemocràcia europea per crear un sòlid pol continental que pogués, en un mitjà termini, modificar el veto nord-americà a l'entrada en el govern dels partits comunistes d'Occident. En conclusió, un comunisme europeu, ni «pro» ni «antisoviètic», respectuós amb les regles de joc occidentals i amb un horitzó de transformació social a dur a terme mitjançant un procés semblant al que va intentar a Xile Salvador Allende, encara que amb un suport popular més ampli que el de les esquerres pròpiament dites, per evitar que sorgissin condicions que poguessin provocar una temptativa colpista (d'ací, la insistència del PCI en dialogar amb l'electorat catòlic mitjançant el líder de la Democràcia Cristiana Aldo Moro, tràgicament assassinat en 1978 per les Brigades Roges).⁶⁹ S'havien de crear les condicions nacionals i internacionals adequades per superar la prohibició que els partits comunistes d'Occident accedissin al poder als seus països.

L'eurocomunisme carrillista, no. La seva estratègia es convertia en una mera tàctica i el viatge als Estats Units seria el gran cop d'efecte que, com per art de màgia, ensorraria totes les regles de la guerra freda⁷⁰ i permetria l'accés al poder dels comunistes en un país que pertanyia a l'esfera occidental. Carrillo va afirmar haver preparat el viatge repassant alguns elements de la cultura nord-americana: «Ho riletto letteratura e poesia americana, Galbraith, la Costituzione e la Dichiarazione d'indipendenza, e mi sono preparato nei limiti del possibile».⁷¹ Però com que no anava als EUA per parlar de cultura sinó de política, més li hagués valgut llegir-se els escrits i les declaracions d'Henry Kissinger, el *gurú* de la *realpolitik* exterior nord-americana de les essències del qual es nodriria l'administració de Jimmy Carter en la primera meitat del seu mandat. Per al famós diplomàtic alemany era impensable donar suport a l'eurocomunisme europeu: això hauria suposat anar en contra de la seva idea de *distensió* amb l'URSS. Aquesta es basava en la convicció que el seu país havia de superar definitivament l'opinió idea de combatre l'enemic rus en nom d'uns valors democràtics universals, tal com van fer les seves administracions fins ben entrats els seixanta (l'anomenat *Cold War Liberalism*).⁷² En un moment en què la crisi del petroli castigava l'economia del país i el consens intern era esquerdat per la guerra del Vietnam, Kissinger insistí amb més força que

69. Una explicació completa del projecte polític berlinguerià es la que ofereix F. BARBAGALLO en el seu *Enrico Berlinguer*, Roma, Carocci, 2006, 183-199 i 229-281.

70. «Santiago Carrillo, a su regreso de los EE.UU.: «Hemos levantado el telón de acero que los americanos mantenían contra los comunistas», *La Vanguardia*, 27/11/77, 10.

71. ASPCI, Note alla Segreteria, m. 309, «Verbale incontro Berlinguer-Carrillo. Riservato», 10/10/77.

72. Sobre la idea nord-americana de *détente* cfr. R. GARTHOF, *Détente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, Washington, The Brookings Institution, 1994, sobretot 27-39; J. SURI, *Henry Kissinger and the American Century*, Cambridge, Harvard Press University, 2007, 138-248.

mai en la seva idea segons la qual el progressisme mil·lenarista nord-americà -que concebia els EUA com el model perfecte de democràcia a exportar al món-⁷³ havia tocat fons, i que a l'estatista digne de tal nom li tocava guiar-se pel cru interès nacional, que en aquell moment identificava amb un ferri bipolarisme mundial: deure d'Amèrica del Nord no era, com va pensar l'ideòleg de la guerra freda George F. Kennan, «contenir» l'URSS a l'espera que el seu sistema caigués víctima de les seves pròpies contradiccions sociopolítiques, sinó induir-la a abandonar els seus projectes de desestabilització del sistema internacional. Per fer això, era indispensable que acceptés la legitimitat del sistema i que a més el consolidés, cosa que Bréznnev va fer amb un entusiasme perfectament explicat per Vladimir M. Zubkov.⁷⁴ Es tractava d'un model que el 1977 seguia sent hegemònic tot i les primeres esquerdes creades després de la derrota electoral de Gerald Ford (novembre de 1976), i que només uns anys després serà escombrat per la repolitització de la guerra freda promoguda pels neoconservadors d'Henry Jackson i la *New Right* de Ronald Reagan.⁷⁵

Per tot això, fou gran l'animadversió kissingeriana cap aquells polítics (Moro, Brandt, Palme i, en certa manera, els gaullistes francesos)⁷⁶ que imaginaven Europa com un subjecte més actiu i menys alineat amb la lògica bipolar: tard o d'hora, les seves iniciatives qüestionarien el teló d'acer que separava el continent i totes aquelles altres demarcacions planetàries que Kissinger volia acabar de consolidar. De la mateixa manera, l'eurocomunisme era un vessant d'esquerres de l'autonomisme europeu, la legitimitat del qual era inacceptable atès que a la llarga, com va afirmar al juny de 1977, «the entry into government of a Eurocommunist party might be more destabilizing for the Soviet bloc than for NATO».⁷⁷ Per la mateixa raó, a la tardor de 1977 Carter no va fer cas de les opinions favorables d'alguns dels seus *advisers* sobre els eurocomunistes, i va optar en aquell moment per una actitud substancialment contrària a tot el comunisme occidental.⁷⁸

73. Un excel·lent estudi de la cultura mil·lenarista nord-americana és el d'A. STEPHANSON, *Manifest Destiny. American Expansion and the Empire of Right*, Nueva York, Hill and Wang, 1995.

74. V. M. ZUBKOV, *Un imperio fallido. La Unión Soviética durante la Guerra Fría*, Barcelona, Crítica, 2008, 289-388.

75. Sobre l'ascens dels neoconservadors i la crisi del kissingerisme és molt útil el treball de M. DEL PERO, *Henry Kissinger e l'ascesa dei neoconservatori. Alle origini della politica estera americana*, Roma-Bari, Laterza, 2006, sobretot 107-153.

76. Vegeu, per exemple, el dur judici de Kissinger sobre l'*Ostpolitik* de Willy Brandt en *Mis memorias*, Buenos Aires, Atlántida, 1980, 288-292.

77. M. A. LEDDEN, *West European Communism and American Foreign Policy*, Nova Jersey, Transaction Publishers, 1987, p. 169. Per a una visió directa de la posició de Kissinger sobre l'eurocomunisme, el lector pot acudir al text d'una conferència pronunciada per ell el 9 de juny de 1977, *Communist Parties in Western Europe, Challenge to the West*, Stanford, American Enterprise Institute, 1977.

78. LEDDEN, *West European Communism...*, 170. Vegeu també les consideracions de T. J. McCORMICK en la seva obra *America's Half Century. United States Foreign Policy in the Cold War and After*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1995, 155-190. L'autor reafirma que l'eurocomunisme no podia no ser objecte de la paral·lela hostilitat nord-americana i soviètica: totes les premisses ideològiques de les quals partia, en cas de tenir un profund desenvolupament

És en virtut de la consciència d'estar ubicat en aquesta situació internacional que Berlinguer no veia amb bons ulls el viatge de Carrillo als EUA i menys la seva ingènua intenció d'airejar el seu desig que el Pacte de Varsòvia i l'OTAN s'havien de dissoldre. Amb un to cordial però ferm li explicà la posició del seu partit sobre la impossibilitat de demanar canvis estratègics en un curt termini i, al contrari, la necessitat de treballar amb ells: «Rivendichiamo l'indipendenza nel senso dell'autonomia della politica interna ma teniamo conto dell'alleanza [italiana amb els EUA]. Non vogliamo creare una divisione su questa questione tra il popolo italiano, e non vogliamo alterare l'equilibrio strategico e con ciò rimettere in discussione la distensione. Teniamo conto che ora essa si sviluppa nel quadro dei blocchi, *pur in direzione di un suo superamento*. L'equilibrio deve restare, pur con una riduzione del livello (SALT [Tractat d'Eliminació d'Armes Estratègiques], Vienna)».⁷⁹ Encara amb la seva dosi de cru cinisme, la distensió kissingeriana era considerada un punt des del qual començar un treball amb vista a una futura superació dels blocs. Només a través d'un reconeixement mutu entre les dues superpotències, que contribuís a despolititzar la lluita ideològica i a superar la lògica de la guerra freda, es podia iniciar un discurs europeu «autònom». Es partia de l'*statu quo* per superar-lo, i no contraposant-s'hi frontalment per proposar un altre panorama geoestratègic fictici. L'eurocomunisme no agradava ni a Moscou ni a Washington i sense aliats no comunistes hauria resultat un brindis al sol. Sobre això, Berlinguer li va fer notar també que la recerca d'una col·laboració política amb Willy Brandt i uns altres líders de la Internacional Socialista era vital per estovar el veto americà al seu partit: «Abbiamo interesse a uno sviluppo di rapporti con i partiti socialdemocratici. È importante il rapporto con la SPD anche per le relazioni con gli USA».⁸⁰ Però a Carrillo tot això li devia sonar a quelcom incomprendible: fins aleshores la seva reflexió sobre la *détente*, el paper de la socialdemocràcia europea, l'*Ostpolitik* o els moviments polítics que s'estaven produint a Europa havia estat molt pobre, com demostren les pàgines d'*Eurocomunismo y Estado* i el fet que no recollís la invitació de Berlinguer al diàleg amb els socialdemòcrates, preguntant-li en canvi pels comunistes francesos. Insistim, el prisma des del qual Carrillo veia el món era Espanya, o millor dit, tot el que estava fent (polèmica amb els soviètics, viatge als EUA i abandonament del leninisme) ho feia mirant sempre el govern del seu país, en la convicció infundada que «cremar les etapes» d'un procés de transformació ideològica que s'havia d'haver conduït amb tota la calma i serietat del món, li brindaria la seva oportunitat de ser inclòs en l'àrea de govern.

La de Roma fou una reunió entre dos dirigents que no s'entien perquè parlaven dos llenguatges completament diferents. En la posterior roda de premsa, un glacial Berlinguer va contestar las preguntes sobre l'incident del PCE a Moscou tot

polític, pressuposarien un desafiament seriós a la distensió entre els EE.UU. i l'URSS (i per tant a la lògica subjacent d'una supremacia política de tipus bipolar).

79. ASPCI, Note alla Segreteria, m. 309, «Verbale incontro Berlinguer-Carrillo. Riservato», 10/10/77. El subratllat és seu.

80. *Ibidem*.

pregant als periodistes que no busquessin un titular i que es llegissin els estudis que el partit havia publicat en els últims anys en *Rinascita* i *Critica Marxista* sobre els «aspetti positivi e negativi» de la societat soviètica.⁸¹ Posats a haver d'immortalitzar aquella trobada en una foto final, es va curar en salut de desmarcar-se de l'arriscat radicalisme del seu col·lega.

Amb tot, potser allò més greu de la reunió romana va ser que Carrillo no comunicés al Partit Comunista Italià les seves intencions d'abandonar el leninisme, segurament perquè no ho hauria aprovat. No cabia en l'horitzó mental de Berlinguer un canvi d'aquest tipus. De la tradició leninista, n'afirmà voler revisar només alguns elements com la «transformació de la guerra imperialista en guerra civil», cosa que haurien subscrit fàcilment tant el flexible PCI com el més ortodox Partit Comunista Francès. Seria un viatge que possiblement donaria publicitat a l'eurocomunisme però que, en definitiva, serviria per a llevar el veto als comunistes a Espanya.

Finalment, i com no podia ser menys, tots els focus de la premsa se centraren en el titular estrella: l'«abandonament del leninisme», que podem clarament identificar com el pas definitiu que Carrillo realitzà per donar cabuda governamental al seu partit. La pregunta del milió, en aquest cas, és saber si Adolfo Suárez li va prometre l'entrada en el govern a canvi del viratge ideològic o, en qualsevol cas, una col·laboració més estreta en l'orientació política del seu govern. El que sí que és clar és que el govern proporcionà al PCE tota l'ajuda necessària per organitzar el viatge i que Carrillo no tenia el més mínim dubte que aquest produiria l'efecte esperat. El temps s'encarregaria de demostrar-li el contrari, amb l'afegit que el precipitat i imprevist viratge identitari activaria una espiral de discussions internes que s'emportaria darrere bona part del partit. Amb la declaració sobre el leninisme s'esborraven d'un cop de ploma més de 55 anys de marca ideològica: una eternitat per a una organització pertanyent a la tradició tercerinternacionalista, la capacitat d'adaptació i metabolització dels viratges ideològics i terminològics de la qual eren més delicades que per altres corrents polítics, segurament perquè el comunisme històric partia d'un discurs teleològic i «tancat» en la seva construcció teòrica. Modificar un relat que es volia total, políticament autosuficient amb vista al canvi social, a la revolució, era iniciar una operació altament delicada. Es podia fer i era perfectament legítim fer-ho, però, com es feia? De la pitjor manera possible: des de dalt, sense consultar la militància per, al contrari, posar-la davant del fet consumat. Tampoc el fidel Azcárate no sabia res de les intencions del seu secretari i alguns anys més tard recordarà que en la direcció «tuvimos todos que luchar para convertir esas declaraciones personales de Carrillo en posición oficial del partido».⁸² Quant als italians, es van quedar sorpresos per una decisió que no els va ser comunicada a Roma i reaccionaren amb un eloqüent silenci, és a dir, sense ni tan sols donar constància de la notícia en la seva premsa. Ja no podien seguir les piruetes tacticistes de Carrillo. El que van fer fou quelcom més subtil: li enviaren un missatge xifrat a través d'un llarg article d'Alfredo Reichlin en *L'Unità*

81. «Domande e risposte sull'eurocomunismo», *L'Unità*, 11/11/77, 1.

82. M. AZCÁRATE, *Crisis del eurocomunismo*, Barcelona, Vergara, 1983, 59.

titulat «Trencar amb què?», en el qual se l'advertia del perill que comportaria segar precipitadament les «branques» sobre les quals els partits comunistes s'havien assentat històricament:⁸³ les branques ideològiques (el leninisme) però també les històriques, entre les quals es trobava la relació amb l'URSS, que calia modificar tot evitant gestos espectaculars i sensacionalistes. Respecte al PSUC, la primera reacció davant les notícies que arribaven d'Amèrica del Nord va venir del seu nou secretari general, Antoni Gutiérrez Díaz,⁸⁴ qui, per més que prenguéss temps, no podia no ser conscient que aquest viratge ideològic suposaria una exasperació de la discussió interna que havia quedat en suspens després del IV Congrés. Abans que acabés l'any van arribar els primers escrits de protesta d'algunes agrupacions perifèriques que es negaven a renunciar al leninisme,⁸⁵ com a aperitiu dels virulents conflictes que es donaran en les més poderoses organitzacions de Barcelona, Baix Llobregat i Vallès. La qüestió fou analitzada tangencialment en les reunions del Comitè Executiu⁸⁶ i, en el comunicat oficial, la direcció no es va pronunciar en cap sentit.⁸⁷ Un mal senyal. El clima que es respirava s'estava tornant espès i presagiava una dura confrontació que esclataria en la citada I Conferència d'abril de 1978, en què les discussions sobre l'abandonament del leninisme (proposat per al IX Congrés del PCE) van dur nou membres del Comitè Executiu a dimitir dels seus càrrecs per poder votar en el Comitè Central en llibertat i impedir, com finalment va ocórrer, que el PSUC seguís els passos de Madrid.⁸⁸ La documentació sobre el debat que es va produir en l'Executiu ho deixa meridianament clar: si assumir l'eurocomunisme significava tallar amb tota una tradició de la qual eren hereus, la majoria dels alts dirigents no hi estaven d'acord. En van ser molts els que es van mostrar d'acord amb la crítica de Joaquim Sempere sobre el mètode seguit per Carrillo per canviar el perfil ideològic del partit: «Molts militants tenen la sensació de liquidacionisme de la substància revolucionària i això es greu pel moment actual, que exigeix una pràctica moderada. Això posa nerviós a qualsevol. Si això no ho compremem [en relació] amb els nostres signes d'identitat correm el risc de desintegrar al Partit. Joestic molt inquiet. Reconsidero el meu vot al C.C. del PCE. L'estil de la direcció de

83. A. REICHLIN, «Rompere con che cosa?», *L'Unità*, 20/11/77, 1-2.

84. «Declaracions d'Antoni Gutiérrez Díaz: «El PSUC és fonamentalment un partit marxista», *Treball* 504, del 25 de novembre a l'1 de desembre, 16.

85. AHCONC, Fondo Antoni Lucchetti, «El Comité de Distrito V de Barcelona reunido en sesión ordinaria», 13/12/77; «Al C.C. del PSUC. Comité Local del PSUC de Sentmenat», desembre de 1977; «Al Comité Ejecutivo del PSUC. El Comité de Berga», 13/12/77; «Resolución política del Comité Local de Santa Coloma de Gramanet», 15/12/77.

86. AHCONC, Fondo Antoni Lucchetti, apunts de les reunions del Secretariat del 3, 10 i 19 de desembre de 1977; reunions del Comitè Executiu del 5, 12 i 24 de desembre de 1977.

87. AHCONC, Biblioteca, «Reunión del Comité Central del PSUC. 26 i 27 de novembre de 1977», 6.

88. Per a una detallada crònica de la I Conferència del PSUC vegeu, «La Conferència Nacional del PSUC i la reunió del Comitè Central, 8 i 9 d'abril (Explicació dels fets). Document editat pel Secretariat del Comitè Central. Abril de 1977». Vegeu també la resolució final del Comitè Central que rebutjava l'abandonament del leninisme en «PSUC. Comité Central reunido los días 8 y 9 de abril de 1978». Ambdós documents es poden consultar a la biblioteca de l'AHCONC.

destraler, «de rompe y rasga»: això és un estil de provocació i hem de lluitar perquè es deturi. Carrillo situa les coses de forma provocadora».⁸⁹ Era la revolta d'aquells als quals ja els era insostenible haver de defensar les declaracions explosives i mai discutides del secretari general del PCE: «el problema no és un llibre [*Eurocomunismo y Estado*], sinó certes declaracions. Cada matí tremolo quan agafo un diari».⁹⁰

Però Carrillo va seguir mantenint la validesa de les seves idees i, sobretot, com les va imposar al partit. Val la pena citar la seva intervenció del 3 d'abril davant de la direcció del PSUC, anotada en català per Antoni Lucchetti, per donar-ne compte: «S'ha parlat de la qüestió del mètode. D'unes declaracions seves, sobre que el IX Congrés del PCE abandonaria el leninisme. Però aquesta qüestió de forma es va convertir en una qüestió de fons (...) Un nucli restringit de dirigents del PCE decideix publicar el llibre «Eurocomunisme i Estat», per crear un clima a Espanya i a Europa favorable a la legalització del Partit, amb tot el que això significa. Al mateix temps es volia recuperar un temps històric en la influència en les masses. Teníem un retard respecte al procés democràtic a Europa. Teníem que ser més audaçs que altres P.C. S'era conscient que això crearia tensions en el Partit. Ja havia passat amb altres coses: cristians, etc. Representar no sols un sector de la classe obrera, sinó del conjunt de la majoria de la societat. Es tenia que forçar al conjunt del Partit a assumir això. Algunes qüestions han sigut difícils (bandera [rojigualda], etc.), però ha sigut una qüestió important en el paper que el Partit ha de jugar en el país. Havíem de fer viratges i prendre posicions complicades. Lenin també va estar en minoria moltes vegades, i prendre decisions individuals».⁹¹

No és una hipèrbole afirmar que el mal polític de què patia Carrillo era tenir certa dosi de despotisme il·lustrat: creure que no importava tant el cost que suposaria, en la dinàmica interna del partit, portar una política marcadament personalista i centralitzadora, en la mesura que les seves avançades idees acabarien per imposar-se de forma natural. Sabia el que feia, i el que feia era bo per als seus camarades. La Història li donaria la raó. Aquesta manera d'actuar hauria estat acceptable en cas de concretar-se en resultats tangibles, com l'entrada del PCE en el govern. Però a l'altura d'abril de 1978 era un fet evident que Suárez no tenia cap intenció -o possibilitat, si es veu la cosa des del veto nord-americà- de fer-ho. És molt probable que Carrillo no inclogués en les seves lectures el general von Clausewitz, qui, en el seu clàssic estudi sobre la guerra, advertia que cap estratègia militar sortiria guanyadora sense l'estreta connexió i compenetració entre els oficials i la tropa.⁹² A l'elaborar grans plans sense el consens dels soldats (els militants), es corria el perill de suscitar protestes i amotinaments, que va ser el que finalment va passar en el PSUC, on ningú es mostrava disposat a cedir ni un mil·límetre en la discussió.

89. AHCONC, Fons José Luis López Bulla, apunts de les reunions del Comitè Executiu i unes altres. I Conferència PSUC-IX Congrés PCE, abril de 1977, intervenció de Joaquim Sempere.

90. *Ibidem*, intervenció de Maria Dolors Calvet.

91. AHCONC, Fons Antoni Lucchetti, apunts Comitè Executiu, 3/4/78. Intervenció de S. Carrillo.

92. KARL VON CLAUSEWITZ, *De la guerra*, La Habana, Instituto del Libro, 1969, 138.

En el que sí que tenia raó Carrillo era a constatar que les seves declaracions des dels Estats Units foren l'inici de les fortes tensions que consumirien el partit. Definitivament, a partir de novembre de 1977, el seu eurocomunisme va començar a ser vist com un comunisme «antisoviètic» i «a-leninista» (versió molt diferent de l'eurocomunisme «leninista» i «a-soviètic» del PCI),⁹³ segons una visió percebuda com a imposada i que qüestionava els dos pilars sobre els quals s'havia sustentat la identitat del PSUC durant tant de temps. Agradessin o no, aquells elements -que no necessàriament estaven al mateix nivell en la base- hi eren i seguien posseint una solidesa considerable. S'havien d'haver tingut en compte abans d'iniciar qualsevol tipus de revisió ideològica.

Conclusions

Vistos en el seu conjunt, resulta clar que, pel seu alt grau d'improvisació, la política exterior i els sobtats viratges teòrics del PCE no només no van tenir (no podien tenir-la) una projecció cap a fora del partit -en la política espanyola-, sinó que es van convertir en un bumerang que es va girar en contra del partit mateix. En la base del PSUC no tots eren prosoviètics ni tan aferrats al leninisme, però en el context d'una organització que no s'havia definit en els últims anys de la il·legalitat, les acceleracions de Carrillo van causar un rebuig profund en els que sí que mantenien aquestes conviccions. Ningú volia renunciar-hi, per la senzilla raó que en cap moment van ser superades a través d'una discussió col·lectiva, madura i argumentada. El català era un partit que necessitava temps per a homogeneïtzar-se políticament després d'anys d'oposició i d'escàs debat. I aquell temps no el va tenir. Aquí va raure el drama d'una organització que, paradoxalment, havia sabut resistir i enfortir-se contra tota una dictadura. El que va fer Carrillo fou fer-li al PSUC una foto polaroid des de l'angle que més el complaïa, dient-li «tu seràs aquest» i ignorant que dins del partit circulaven tantes fotos com maneres d'entendre la idea comunista. Va ser així que el PSUC, el *partit de la indefinició*, es va convertir de sobte en el seu contrari: en el partit dels múltiples pronunciaments, de les tesis contraposades i defensades a capa i espasa.

És clar que l'estudi d'aquestes idees i identitats no esgotarà l'explicació dels motius que van conduir a la crisi del partit, però almenys pel que fa al tema ideològic, la batalla estava servida. Els resultats de 1981 els coneixem. Ara ens toca omplir aquests interessantíssims anys amb les eines que ens brinda la història.

93. Un altre exemple claríssim de l'eurocomunisme «leninista» i «a-soviètic» d'Enrico Berlinguer és el seu discurs pronunciat a la «Festa dell'Unità» de Gènova el setembre de 1978, publicat en català a *Nous Horitzons* 49-50, 1979, 40-58.